

مفهوم تقصیر سنگین در ارتباط با شرایط عدم مسئولیت*

دکتر سید حسین صفائی

مقدمه

در بسیاری از نظام‌های حقوقی از جمله در حقوق فرانسه قاعده‌ای وجود دارد که به موجب آن، شرط مسئولیت یا تحدید مسئولیت ناشی از قرارداد در صورت ارتکاب تقصیر عمدی یا تقصیر سنگین از سوی شخصی که شرط به نفع او است، مؤثر نخواهد بود. به دیگر سخن، هرگاه طرف قرارداد که از شرط عدم مسئولیت یا تحدید مسئولیت برخوردار است، مرتکب تقصیر عمدی یا تقصیر سنگین شده باشد، نمی‌تواند به شرط مذکور استناد کند و در این موارد، شرط هیچ‌گونه تأثیری نخواهد داشت. قاعدة الحاق تقصیر سنگین به تقصیر عمدی يك قاعدة قدیم است که حتی در حقوق رم وجود داشته و با عبارت *Culpa*

---

*. این مقاله در ارتباط با بعضی دعاوی مطروحه در دیوان داورى لاهه به رشته تحریر درآمده است که نظر به فایده عام آن، با پاره‌ای اصلاحات منتشر می‌شود.

lata dolo aequipartur بیان شده است. در حقوق امروز نیز بسیاری از کشورها بویژه اغلب کشورهای حقوق نوشته که مبتنی بر حقوق رم می‌باشد، آن را پذیرفته‌اند.¹ البته اثبات تقصیر عمدی یا تقصیر سنگین بر عهده طرفی است که برای بی‌اثر ساختن شرط تحدید مسئولیت به آن استناد می‌نماید. در مورد عدم اجرای شرط عدم مسئولیت یا تحدید مسئولیت در صورت ثبوت تقصیر عمدی، چنین استدلال کرده‌اند. توافق بر عدم مسئولیت یا تحدید مسئولیت متعهد در صورت ارتکاب تقصیر عمدی، بر خلاف نظم عمومی و باطل است. هرگاه متعهد، مسئول تقصیر عمدی خود نباشد، در واقع اجرای قرارداد بستگی به میل و تصمیم یک‌جانبه او خواهد داشت و به تعبیر دیگر او آزاد خواهد بود

1. رجوع شود به:

J. Limpens, International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. XI., Ch. 2, n°s 66 s.; A WEILL- F. TERRE, Droit civil, les obligations, 3e éd. Paris 1980, n° 450; H.L.J. MAZEAUD-F. CHABAS, Leçons de Droit civil, T. II, 1er vol., 6e éd. Paris 1978, n° 447; J. CARBONNIER, Droit civil, T. 4, Les Obligations, 11e éd. Paris 1982, n°s 74et 78; A. RIEG, Responsabilité contractuelle, Juris- Classeur, Civil, Art. 1146 à 1155, Fasc- vII, n° 21; ABDEL SALAM MUZAGHLI, Le declin des clauses d'exonération de responsabilité, Paris 1981, n°s 266 et s.

و نیز رجوع شود به دکتر سیدحسین صفائی، **حقوق مدنی**: ج 2، تهران 1351، ص 242 و 243- دکتر ناصر کاتوزیان، **ضمان قهری- مسئولیت مدنی**، تهران 1362، ش 212، ص 358.

قرارداد را اجراي کند يا نکند و اينگونه شرط با طبيعت قرارداد ناسازگار و باطل است.

اما در مورد الحاق تقصير سنگين به تقصير عمدي چنين استدلال کرده اند:

اگر تقصير سنگين در حکم تقصير عمدي نباشد، ممکن است متعهد عمداً نقض قرارداد کند و چون اثبات عمدي که امري دروني است دشوار مي‌باشد، از مسئوليت معاف تلقي شود. به تعبير ديگر الحاق تقصير سنگين به تقصير عمدي مانع از آن است که دارنده سوء نيت، خود را به ناداني و جهالت بزند و در پناه آن از مسئوليت دور بماند؛ چنانکه «مازو»ها مؤلفان بنام فرانسوي گفته اند «نبايد اجازه داد که خباثت، نقاب ساده حماقت بر چهره زند».²

به هر حال آنان که تقصير سنگين را در حکم تقصير عمدي مي‌دانند، شرط عدم مسئوليت ناشي از تقصير سنگين را نيز بر خلاف نظم عمومي و باطل تلقي مي‌نمايند که مفروض ما در اين نوشته نيز همين نظر است.

---

2. MAZEAUD, Resp. I, n° 414 cité par CARBONNIER, op. cit. n° 73, p. 280.

آنچه در این مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرد مفهوم تقصیر سنگین و ضابطه و معیار تشخیص آن می‌باشد که کاری است دشوار؛ چرا که در این خصوص آراء و نظرات علمی، متشتت است و از آنها نمی‌توان نتیجه قطعی به دست آورد. معهدا بررسی حقوق تطبیقی در این زمینه می‌تواند سودمند باشد.

در این بررسی مختصر باتوجه به امکانات و منابع در دسترس، مسئله را در حقوق فرانسه، انگلیس و امریکا مورد مطالعه قرار می‌دهیم.

حقوق فرانسه به‌عنوان نمونه بارزی از نظام حقوق نوشته و رومانیست، قابل توجه است بویژه از آن جهت که حقوق تعهدات ایران به آن حقوق نزدیک بوده و برخی از قوانین ما از قوانین فرانسه الهام گرفته شده است و حقوقدانان ما در تفسیر قوانین مزبور و رفع ابهامات آن، در پاره‌ای موارد به حقوق فرانسه رجوع می‌کنند.

نکته دیگر آنکه ظاهراً فقط در حقوق فرانسه و سایر کشورهای حقوق نوشته است که مفهوم تقصیر سنگین در رابطه با شرط

عدم یا تحدید مسئولیت نیز مطرح شده است؛ در حالی که در کشورهای کامن‌لو، تا آنجا که ما بررسی کردیم، این مفهوم در رابطه با مسائل دیگر، بویژه در زمینه مسئولیت خارج از «قرارداد»³ مورد بحث قرار گرفته است.

با وجود این، بحث از حقوق انگلیس و امریکا به عنوان نمونه‌های بارزی از نظام حقوقی کامن‌لو نیز در این باب سودمند خواهد بود. لذا در بخش اول، حقوق فرانسه و در بخش دوم، حقوق انگلیس و امریکا را مورد بررسی قرار می‌دهیم و در بخش سوم به بحث مختصری درباره تقصیر سنگین در قراردادهای بین‌المللی می‌پردازیم.

بخش اول

تقصیر سنگین در حقوق فرانسه

در حقوق قدیم فرانسه بر اساس حقوق رم، در زمینه قراردادهای تقصیر را درجه‌بندی می‌کردند. اولاً بین تقصیر عمده و تقصیر غیرعمده فرق می‌گذارند و ثانیاً

---

3. Torts.

تقصیر غیرعمدی را به سه‌گونه تقسیم می‌کردند:

«تقصیر سنگین»⁴ (تقصیری آنچنان بزرگ و فاحش که معادل تقصیر عمدی بشمار می‌آید)، «تقصیر سبک»⁵ (تقصیری که شخص با احتیاط متوسط مرتکب آن نمی‌شود) و «تقصیر بسیار سبک»⁶ (تقصیری که شخص بسیار محتاط و آگاه آن را مرتکب نمی‌گردد). البته آثاری بر این تقسیم‌بندی مترتب بود.

این تقسیم‌بندی در قرن هجدهم مورد انتقاد شدید بویژه از سوی لا برو⁷ واقع شد و در نتیجه نویسندگان قانون مدنی فرانسه تقسیم‌بندی سه‌گانه تقصیر غیرعمدی را نپذیرفتند و ممکن بود تصور شود که درجه‌بندی سه‌گانه تقصیر در حقوق جدید فرانسه رد شده است. در واقع تفکیک بین تقصیر سبک و تقصیر بسیار سبک بکلی متروک شد؛ ولی فرق بین تقصیر سبک و سنگین از میان نرفت. در زمینه‌های مختلف، رویه قضایی فرانسه آن تقسیم

---

4. faute lourde.

5. faute légère.

6. faute très légère.

7. Le Brun.

بندي را زنده کرد و قانونگذار جديد نيز درپاره اي موارد آن پذيرفت.⁸

بنابراين در حقوق امروز فرانسه در مواردی بين تقصير سنگين و تقصير سبک فرق ميگذارند. بعضي از اين موارد مبتني بر رويۀ قضائي و برخي ناشي از قانون است. از جمله مواردی که رويۀ قضائي اين تفکيک را پذيرفته، مورد شرط عدم مسئوليت يا تحديد مسئوليت است. اما مفهوم تقصير سنگين را نه رويۀ قضائي روشن کرده است و نه قانونگذار. درست است که ديوان تميز فرانسه توصيف تقصير را يك امر حکمي تلقي کرده و اختيار کنترل آن را براي خود شناخته است، ولي به علت تنوع موارد و مسائل، تاکنون به ضابطۀ روشني جهت تشخيص تقصير سنگين دست نيافته است.

قانونگذار و رويۀ قضايي فرانسه تعريفی از تقصير سنگين بدست نمي دهند؛ ولي بعضي از علمای حقوق فرانسه آن را بطور کلي و انتزاعي تعريف کرده اند.

کاربنیه در تعريف تقصير سنگين چنين ميگويد:

---

8. ويل، کتاب مذکور: ش 404 ببعده.

«تقصیر سنگین⁹ تقصیری است که مظهر
عدم مهارت یا غفلت شدید در حدی شگفت
است. نه قصد اضرار هست و نه خباثت،
ولی آنچه‌ان بی‌مبالاتی وجود دارد که
گویی کار عمداً انجام گرفته است».¹⁰

«مازو»ها در کتاب معروف دروس حقوق
مدنی خود این مفهوم را چنین تعریف
کرده‌اند:

«تقصیر عمدی تقصیری است نه عمدی و نه
ارادی، ولی سخت فاحش است. مرتکب آن،
ایراد ضرر یا عدم اجرای قرارداد را
نخواست، ولی آنچه‌ان رفتار کرده که
گویی آن را خواسته است».¹¹

بعضی از استادان حقوق از جمله ویل
باتوجه به اینکه تعریف کلی و انتزاعی
از تقصیر سنگین چندان کارساز و راهگشا
نیست، برای روشن کردن این مفهوم،
بی‌آنکه تعریفی از آن بدست دهند، به
مقایسه آن با تقصیر عمدی و تقصیر عادی

---

9. culpa lata.

10. کاربنیه، حقوق مدنی: ج4، ش72، ص274.

11. مازوها، دروس حقوق مدنی: ج2، بخش نخست، ش447، ص
429 و 430.

پرداخته‌اند¹² که بیشك سودمند و روشنگر است:

الف - تقصیر سنگین با تقصیر عمدي از این جهت تفاوت دارد که غیرارادي است. تقصیر عمدي مستلزم «سوء نیت»¹³ است؛ در حالیکه تقصیر سنگین هر قدر فاحش باشد، متضمن آن نیست. البته نباید در مفهوم تقصیر عمدي مبالغه کرد و گفت که در تقصیر عمدي باید قصد اضرار به متعهد در تخلف از قرارداد وجود داشته باشد. نه تنها در این مورد بلکه در موردی نیز که متعهد، با اراده از اجرای تعهد سرباز می‌زند و می‌داند از رفتار او به متعهدله زیان خواهد رسید، هر چند که ایراد زیان را نخواست و به تعبیر دیگر قصد نتیجه نداشته باشد¹⁴، صادق است. بنابر این در تقصیر عمدي لااقل آگاهی به زیانی که به متعهدله وارد می‌شود، لازم است و همین آگاهی در تحقق سوء نیت کافی است. اما تقصیر سنگین، يك اشتباه، يك

---

12. ویل، حقوق مدني، تعهدات: ش 408، ص 408 ببعدها - ریگ، ژورنيس کلاسور حقوق مدني، ماده 1146 تا 1155 جزوة 7، ش 19 ببعدها.

13. mauvaise foi.

14. این مورد را در حقوق جزاي اسلامي، «شبه عمد» می‌گویند.

غفلت فاحش و نابخشودني است؛ هرچند که نه قصد اضرار درمیان است و نه علم به خسارتي که به متعهدله وارد خواهد شد. از این رو مرتکب تقصیر سنگین داراي حسن نیت است. حسن نیت و سوء نیت وجه تمایز اساسي بین دو مفهوم تقصیر سنگین و تقصیر عمدي است. نتیجه این تمایز آن است که تشخیص تقصیر عمدي ضرورتاً بطور «شخصي»¹⁵ انجام مي‌گیرد؛ بدین معني که در هر مورد باید وضع دروني و رواني مقصر جهت تشخیص سوء نیت مورد بررسی قرار گیرد، بدون اینکه با يك فرد نوعي، يك انسان متوسط مقایسه شود؛ در حالیکه در تقصیر سنگین، بررسی و تشخیص داراي جنبه «نوعي»¹⁶ است و رفتار متخلف، با رفتار يك انسان متوسط مقایسه مي‌شود.

ب - تفکیک تقصیر سنگین از «تقصیر عادي»¹⁷ یا «تقصیر سبک»، دقیقتر و دشوارتر است. وجه تمایز سنتي و قدیمی در این باب، فاحش بودن تقصیر است. اولپین حقوقدان معروف رومي مي‌گفت:

---

15. Concrète.

16. Abstrait.

17. faute ordinaire.

تقصیر سنگین عبارت است از «عدم درک چیزی که همگان درک می‌کنند»¹⁸
مؤلفان حقوق قدیم فرانسه می‌گفتند:
«تقصیر سنگین عبارت است از جهل به اموری که کم هوش‌ترین اشخاص درک می‌کنند و ترک تدابیری که کم دقت‌ترین اشخاص اتخاذ می‌نمایند».¹⁹

بعضی از علمای حقوق فرانسه مانند ژوسران و پلانیول قابل پیش‌بینی بودن زیان را معیار تشخیص تقصیر سنگین از تقصیر سبک تلقی کرده‌اند. بنابراین نظریه تقصیر سنگین عبارت است از رفتار تخلف‌آمیز شخصی که می‌تواند و باید پیش‌بینی کند که از عمل او زیانی به دیگری وارد خواهد شد.²⁰

این تعاریف مانند تعاریفی که از علمای معاصر حقوق نقل کردیم، کلی و انتزاعی است و ضابطه روشنی برای تفکیک تقصیر سنگین از تقصیر عادی بدست نمی‌دهد؛ ولی رویه قضایی فرانسه، اگر چه تقصیر سنگین را بطور کلی تعریف نکرده،

---

18. non intelligere quod omnes intelligunt.

19. ویل، کتاب مذکور: پانویس ش1، ص 470.

20. CARBONNIER, op. cit. n° 73, p. 280.

اما با اعمال این مفهوم در موارد متعدد، ضوابط و معیارهایی جهت تشخیص آن بدست داده است. البته دادگاههای فرانسه در این باب به خصوصیات مورد، توجه داشته و در هر مورد، ضابطه و معیار خاصی را پذیرفته اند بی آنکه معلق باشد چرا در فلان مورد، فلان ضابطه بر ضوابط دیگر مرجح شمرده شده و ملاک عمل قرار گرفته است.²¹ به هر حال بررسی این ضوابط و معیارها هرچند که متشتت و ناظر به موارد خاص است، سودمند خواهد بود:

— در بعضی از آراء، «فاحش بودن»²² تقصیر مورد توجه واقع شده است. بنابراین، تقصیرسنگین عبارت است از: يك عمل احمقانه يك تقصیر بزرگ، عملي که حاکی از سبکسری شدید باشد.²³

جنبه اساسی تعهد برای احراز تقصیر سنگین در برخی از آراء مورد توجه قرار گرفته است. مثلاً یکی از تعهدات اساسی پزشک آن است که بیماری مریض خود را

---

21. رجوع شود بویژه به ریگ، ژوریس کلا سور حقوق مدنی: جلد و جزوة مذکور، ش 20.

22. Enormité.

23. Cass. Req. 24 Avril 1928: S. 1928, 1. 258.

تشدید نکند. پس پزشکی که به بیمار خود خون يك فرد مبتلا به سیفلیس را تزریق می‌کند مرتکب تقصیر سنگین شده است.²⁴ یا تحول کالا از سوي متصدي حمل و نقل به شخص ثالثی که سمت لازم جهت دریافت آن را ندارد، يك تقصیر سنگین بشمار می‌آید.²⁵

— احتمال زیاد تحقق ضرر نیز یکی از عواملی است که در تشخیص تقصیر سنگین در برخی از آرا منظور شده است. بدینسان اگر کالا از مواد غذایی ضایع شدنی باشد، تدابیر خاصی برای حمل و نقل آن لازم است که عدم اتخاذ آن از سوي متصدي حمل و نقل، تقصیر سنگین محسوب می‌شود.²⁶

عدم مراقبت و نقص سازماندهی ممکن است ورود خسارت را اجتناب ناپذیر نماید و از این رو تقصیر سنگین به شمار آید. بنابراین کارخانه‌داری که محلی برای گذاردن لباس کارکنان خود تعیین می‌کند ولی برای اشیای تودیع شده کنترلی در نظر نمی‌گیرد، مرتکب تقصیر سنگین شده

---

24. Paris 25 avril 1945: s. 1946, 2, 29, note du Garreau de la Mechenie.

25. Cass. Civ. 12 Juin 1950: Gaz. Pal. 1950, 2, 195.

26. Cass. Civ. 19 Nov. 1923: Gaz. Pal. 1924, 1.119.

است.²⁷ در این باب بعضی با توجه به درجه احتمال خسارت گفته اند که تفکیک بین «قطعی»²⁸، «مظنون»²⁹ و «ممکن»³⁰ منطبق با تقسیم‌بندی سه‌گانه تقصیر به عمدی، سنگین و سبک است.

— صلاحیت و مهارت حرفه‌ای متخلف نیز عاملی مؤثر در تحقق تقصیر سنگین به شمار آمده است. برطبق یک رأی دادگاه پاریس،³¹ شهرت حرفه‌ای متعهد به مشتری حق داده است که انتظار مراقبت‌های خاصی را داشته باشد و عدم اجرای آن مراقبت‌ها تقصیر سنگین محسوب می‌شود.

— تکرار نیز از معیارهای تقصیر سنگین به شمار آمده است. مثلاً تکرار تکرار سرقت نزد متصدی حمل و نقل یا ودیعه‌گیرنده، در برخی از آراء، موجب تحقق تقصیر سنگین تلقی شده است.³²

---

27. Cass. Soc. 15 Juill. 1949: J.C.P. 49, II, 5181.

28. Certain.

29. Probable.

30. Possible.

31. Paris 28 Nov. 1951: D. 1952, 23.

32. Civ. 29 Juin 1932, S. 32, 1, 351; Req. 4 Avril 1933, S. 33, 1, 188.

– در برخی از آراء، ارزش مال خسارت دیده نیز در تشخیص تقصیر سنگین مورد عنایت واقع شده است.³³ یکی از حقوقدانان پس از بررسی رویه قضائی و دکتترین فرانسه درباره مفهوم و ضابطه تشخیص تقصیر سنگین چنین نتیجه گیری می کند:

«تقصیر سنگین به تعبیر امروز به معنی تقصیر ویژه (شدید)، مستقل از اتفاق است. در واقع اتفاق و قابل پیش بینی نبودن خسارت، دو عامل مشخص تقصیر سبک هستند که می توانند در تفکیک این تقصیر از تقصیر سنگین بکار گرفته شوند».³⁴

لیکن باید گفت که رویه قضائی فرانسه از این پیچیده تر است و بررسی آن نشان می دهد که معیار تشخیص تقصیر سنگین در یک معیار ساده و کلی مانند قابل پیش بینی بودن زیان خلاصه نمی شود. بهر حال گرایش رویه قضائی به پذیرش معیارهایی انعطاف پذیرتر است و در عین حال

---

33. کاربنیه: ش 73، ص 280- ویل: ش 408، ص 470.

34. ABDEL SALAM MUZAGHI, op. cit., n° 255, p. 173-174.

سختگیری بیشتری نسبت به واردکنندگان
زیان بویژه اشخاص حرفه‌ای است و از این
رو قلمرو تقصیر سنگین در حقوق فرانسه
گسترش یافته است.³⁵

بخش دوم

تقصیر سنگین در حقوق انگلیس و امریکا

در این بخش، نخست از حقوق انگلیس و
سپس از حقوق امریکا و بالاخره از تقصیر
متخصص که قواعد آن در هر دو حقوق
تقریباً یکسان است، سخن می‌گوییم.

الف - حقوق انگلیس

در بعضی از آرای صادر از دادگاه‌های
انگلیس، درجه‌بندی تقصیر پذیرفته شده و
اصطلاح تقصیر سنگین بکار رفته و حتی
تعریف شده است. مثلاً در رأی صادر در
پرونده **بیل**³⁶، در مورد متصدی حمل و
نمایندگان دیگری از اجرای یک وظیفه خاص
با مراقبت و مهارت قصور می‌ورزند، قاضی

---

35. ویل: ش 408، ص 469.

36. *Beal v. South aevon Ry* (1864), 3H. Dnd C. 341.

مربوطه تقصیر سنگین را چنین تعریف کرده است:

«تقصیر سنگین شامل آنچه‌ان ترك مراقبت و مهارت و سرعت عملی است که بحق از اشخاص و خدمتگذاران آنان انتظار می‌رود. گفته شده است که تعریف تقصیر سنگین ممکن است دشوار باشد، ولی من با **لرد چیف بارتن** قاضی دادگاه تالی موافقم که می‌گوید: «درجه‌ای از تقصیر هست که هرکس آن را سرزنش بسیار می‌کند. این اشتباه است که تصور کنیم امور به علت اینکه خط فاصل دقیقی نمی‌توان بین آنها ترسیم کرد، متفاوت نیستند». نظرهای معتبر، فراوان و زبان‌آراء، مختلف است؛ ولی برای کلیه مقاصد عملی قاعده را می‌توان چنین بیان کرد که قصور در اعمال مراقبت، مهارت و دقت، تقصیر سنگین است...»³⁷

این تعریف، همانند تعریفی است که بعضی از حقوق‌دانان انگلیسی از تقصیر عادی یا تقصیر ساده کرده‌اند و بطور کلی نظر رایج در حقوق انگلیس این است که

---

37. Thomas BEVEN, *Negligence in Law* vol. 1, 4 th ed., Landon 1928, p. 27.

تفاوتی بین تقصیر عادی و تقصیر سنگین نیست. در فرهنگ حقوق انگلیس تألیف جاویت و والش³⁸ (چاپ دوم) بعد از اشاره به درجه‌بندی تقصیر در حقوق رم چنین آمده است:

«معهدا این تقسیم‌بندی جایی در حقوق انگلیس ندارد مگر تا حدی در حقوق قراردادهای امانی»³⁹.

رالف بی قاضی انگلیسی در رأی صادر در دعوی ویلسون⁴⁰ عبارت معروفی بدین شرح دارد:

«من می‌گویم که نمی‌توانم تفاوتی بین تقصیر و تقصیر سنگین ببینم. این همان چیز است با افزودن يك صفت زائد».⁴¹

معهدا یکی از مؤلفان انگلیسی بعد از ذکر دو معنی متفاوت برای «تقصیر»⁴²

---

38. E. Jowitt & C. Walsh.

39. برای ملاحظه درجه بندی تقصیر در حقوق انگلیس بطورکلی رجوع شود به:

A.M.DUGDALE, Professional Negligence, London, 1982, p. 197.

40. Wilson v. Brett (1943).

41. T. BEVEN, op. cit. p. 26.

42. Negligence.

که یکی «نقض تعهد مراقبت»⁴³ و دیگری «بی‌مبالاتی» (عدم مراقبت)⁴⁴ است، می‌گوید:

«در این معنی (معنی دوم) تقصیر، «ضد مراقبت»⁴⁵ است. اگر تقصیر بدین معنی بکار رود، درست است که درجاتی برای آن قائل شویم. در اصطلاحات تقصیر سنگین، تقصیر عادی و تقصیر سبک، تقصیر به معنی بی‌مبالاتی (عدم مراقبت) است و در این صورت اصطلاحات مذکور به ترتیب به معنی بی‌مبالاتی سنگین، بی‌مبالاتی عادی و بی‌مبالاتی سبک می‌باشد. هنگامی که **رال‌فبی** گفته است که نمی‌تواند اختلافی بین تقصیر و تقصیر سنگین ببیند، این به معنی آن است که با افزودن صفتی زائد، تقصیر را به معنی نقض تعهد مراقبت بکار برده و در این صورت انتقاد او موجه است. معه‌ذا این بدان معنی نیست که اصطلاح تقصیر سنگین همواره به معنی «تقصیر» باشد. این اصطلاحی را یج در

---

43. break of a duty to take care.

44. careless conduct.

45. Diligence.

میان حقوقدانان است و انکار مبنائی برای آن دور از روش علمی خواهد بود. مقصود از این اصطلاح، درجه شدید بی‌مبالاتی است و بدین معنی اصطلاح یاد شده دارای فایده عملی قابل توجهی است».⁴⁶

در واقع این مؤلف با تفسیر و تعبیر فوق، نظرات مختلف را با یکدیگر تلفیق کرده و برای هر یک محملی قائل شده است، و از آن چنین برمی‌آید که حتی آن دسته از حقوقدانان **کامن‌لو** که با درجه‌بندی تقصیر، نظر مساعدی ندارند، به یک معنی نمی‌توانند منکر فرق بین تقصیر سنگین و درجات دیگر تقصیر باشند.

ب - حقوق ایالات متحده⁴⁷

در بعضی از آرا و قوانین ایالات متحده اصطلاح «تقصیر سنگین»⁴⁸ بکار رفته

---

46. J. CHARLESWORTH, 2d ed., London 1947, p. 5.

47. برای مطالعه تقصیر سنگین در حقوق ایالات متحده امریکا می‌توان به کتب زیر رجوع کرد:
Corpus Juris Secundum, Vol. 65, ed. West Publishing Co., 1966, up-to-date 1984, §§ 8-9; W.L. PROSSER, The Law of Torts, 4th ed., W.P. Co., 1971, pp. 180s.; F. WHARTON, Law of Negligence, 2d. ed. Philadelphia 1978, pp. 26s.; J.T.MIRABEL and H.A.LEVY, The Law of Negligence, New York 1962, pp. 60s.

و بین آن و تقصیر عادی و تقصیر سبک و گاهی بین آن و تقصیر عمدی فرق گذاشته شده است.

در فرهنگها، آرا و نوشته‌های علمی آمریکایی تعریفهای گوناگونی از تقصیر سنگین دیده می‌شود. در فرهنگ حقوق **بلاک** تعاریف متعدد و متفاوتی از این اصطلاح دیده می‌شود که از آن جمله عبارات زیر است:

«خودداری ارادی از اجرای یک وظیفه صریح، بی‌اعتنائی به نتایج آن نیست به جان یا مال دیگری. تقصیر سنگین اساساً چیزی بیش از عدم مراقبت است که اهمال ساده را تشکیل می‌دهد. تقصیر سنگین یک فعل یا ترک فعل در مورد وظیفه قانونی با وصف شدید است که آن را از قصور محض در اعمال مراقبت عادی متمایز می‌کند. تقصیر سنگین غفلت بسیار فاحش یا فقدان مواظبت خفیف یا بکار نبردن حتی کمترین مراقبت است... تقصیر سنگین نقض بی‌پروا و آشکار وظیفه قانونی احترام به حقوق دیگران است. عامل مجرمیت (تخلف) که مشخص

---

48. gross negligence.

هرگونه تقصیر است، در تقصیر سنگین در مقایسه با تقصیر عادی دارای درجه‌ای شدید است... تقصیر سنگین بدان درجه از بی‌توجهی به نتایج احتمالی که معادل تقصیر ارادی و عمدی است، نمی‌رسد. تقصیر عادی و تقصیر سنگین در درجه بی‌توجهی متفاوتند؛ در حالیکه هر دو از رفتار عمدی که شخص، آگاه به زیان‌آور بودن آن بوده یا می‌بایست بدان آگاه باشد، متمایزند...».

این تعاریف مبتنی بر آرای قضائی ایالات متحده است. چنانکه ملاحظه می‌شود در عبارات مذکور در یک جا تقصیر عمدی و ارادی، تقصیر سنگین به شمار آمده و در جای دیگر بین آن دو فرق گذارده شده است. این تناقض‌گویی ناشی از آرای قضائی امریکایی است که هر دو تعریف در آنها دیده می‌شود؛ ولی آنچه بیشتر پذیرفته شده آن است که تقصیر سنگین غیر از تقصیر عمدی است و اصولاً یکی از عناصر

مشخصه «تقصیر» در حقوق امریکا، فقدان قصد و عمد است.⁴⁹

در دائرة المعارف حقوقی Corpus Juris Secundum (جلد 65، پاراگراف 8) بحث جامعی راجع به درجات تقصیر و تقصیرسنگین در حقوق امریکا براساس رویه قضائی ایالات مختلف آمده است که نکات مهم آن را ذیلاً نقل می‌کنیم. البته باید توجه داشت که هر یک از تعاریفی که در این کتاب آمده مستند به رأی یا آرائی از دادگاههای امریکا است که در ذیل صفحات کتاب به آنها ارجاع شده است.

در کتاب مذکور نخست بحثی راجع به درجات تقصیر دیده می‌شود. مؤلف پس از اشاره به درجه بندی تقصیر به سنگین، عادی و سبک در حقوق رم، می‌گوید که این نظریه بوسیله برخی از مفسران حقوق رم وارد کامن‌لو شده است، و در برخی از دادگاهها تقسیم تقصیر به درجات - لااقل در برخی از دعاوی - هنوز معتبر است. درجه تقصیر بستگی به وقایع و اوضاع و احوال پرونده دارد و متأثر از رابطه

---

49. رجوع شود به Corpus Juris Secundum : ج 65، پاراگراف 9، ص 545.

طرفین در زمان وقوع حادثه است. تفکیک بین درجات تقصیر در مواردی که تعهد نقض شده ناشی از قرارداد باشد - مانند مورد قراردادهاي امانی⁵⁰ - واجد اهمیت بیشتری است.⁵¹

در کتاب یاد شده تعاریف متعددی از تقصیر سنگین بر اساس آرای قضائی نقل شده که برخی از آنها بدین شرح است:
- فقدان یا کوتاهی در اعمال مراقبت یا کوشش خفیف.⁵²

- فقدان کامل مراقبت (بنابر بعضی از تعاریف. بنابر تعاریف دیگر، فقدان کامل مراقبت شرط نیست).

- قصور در اعمال مراقبت معقول یا مراقبتی که شخصی با احتیاط عادی باید بر حسب اوضاع و احوال بکار برد.

- فقدان آنچنان مراقبت و کوششی که حتی اشخاص لابلایی و بی‌دقت آن را معمولاً بکار می‌برند.

- تجاوز شدید از معیار عادی رفتار.
- تقصیر فاحش یا بسیار فاحش.

---

50. contracts of bailment.

51. همان کتاب: پاراگراف (1) 8، ص 536.

52. همان کتاب: ص 539.

– تقصيري شديدتر از تقصير عادي.⁵³
– تقصيري با كيفيت مشدده .
– كوتاهي بزرگ در اعمال مراقبت
شايسته .
– بي‌توجهي به نتايج عمل، بدون كوشش
در اجتناب از آن .
– بي‌تفاوتي نسبت به حقوق و رفاه
ديگران .
– تقصير سنگين يك كلمة نسبي است و
به معني فقدان بيشتتر مراقبت در
مقايسه با تقصير عادي است .

در تعدادي از آرا گفته شده است كه
قاعده اي براي تشخيص تقصير سنگين در هر
مورد خاص وجود ندارد؛ بلكه بايد در هر
مورد به وقايع و اوضاع و احوال خاص
پرونده رجوع كرد. چيزي كه ممكن است در
اوضاع و احوال خاصي تقصير عادي باشد،
ممكن است در اوضاع و احوال ديگري تقصير
سنگين به شمار آيد.⁵⁴
در آراي ديگري اعلام شده است كه
تنها يك عامل، تقصير سنگين را تشكيل

---

53. همان كتاب: ص 540 .

54. همان كتاب: ص 541 و 542 .

نمی‌دهد؛ بلکه هر فعل یا ترک فعلی که واقع شده است، باید در رابطه با اوضاع و احوال دیگر در نظر گرفته شود؛ تا مجموع آن؛ تقصیر سنگین به شمار آید.⁵⁵ به تعبیر دیگر همانطور که در رأی صادر در دعوی دریس‌کول⁵⁶ آمده است: «ترکیب بی‌مبالاتیها ممکن است کافی برای تحقق تقصیر سنگین باشد؛ ولی فقط هنگامی که ترکیب اعمال با اوضاع و احوال موجود، نشانگر رفتاری سبکسرانه باشد»⁵⁷.

فرق بین تقصیر عمدی و تقصیر سنگین

در برخی از آرا - همچنانکه در برخی از تعاریف مذکور دیده شد - اعلام گردیده که تقصیر سنگین متضمن عنصر «قصد»⁵⁸، اعم از واقعی یا مفروض است و به تعبیر دیگر، گفته شده که تقصیر سنگین عبارت است از: «خودداری ارادی از اجرای يك وظيفة صریح با بی‌اعتنایی به نتایج آن نسبت به جان یا مال دیگری».

---

55. همان کتاب: ص 542.

56. Mass.- Driscoll v. Pagano, 48 N.E. 2d 11, 313 Mass. 464.

57. همان کتاب و صفحه: پانویس شماره 70.

58. Intent.

لیکن به موجب برخی دیگر از آراء، تقصیر سنگین ممکن است بدون عنصر قصد تحقق پیدا کند و بدان درجه از بی‌اعتنائی به نتایج احتمالی که معادل تقصیر عمدی به شمار می‌آید، نمی‌رسد.⁵⁹

سوء نیت

در برخی از آرای امریکایی گفته شده که تقصیر سنگین «نقض حسن نیت»⁶⁰ است؛ لیکن در بعضی دیگر از آراء، اعلام گردیده با اینکه تقصیر سنگین ممکن است دلیل سوء نیت باشد، با آن یکسان نیست. به دیگر سخن، تقصیر سنگین معادل سوء نیت به شمار نمی‌آید؛ هرچند که ممکن است دلیل سوء نیت تلقی شود. در پاره‌ای از آراء، اظهار نظر شده که تقصیر سنگین در حقوق، معادل سوء نیت واقعی است؛⁶¹ لیکن در رأی لینکلن⁶² آمده است که «شخص ممکن است با حسن نیت و در عین حال مرتکب تقصیر سنگین باشد».⁶³

---

59. همان کتاب: ص 544.

60. good faith.

61. همان کتاب: ص 544 و 545.

62. Lincoln v. Buckmaster 32 Vt. 652.

63. همان کتاب: ص 545 پانویس شماره 97.

از آنچه گفته شد به خوبی برمی آید که در حقوق ایالات متحده تعریف جامع و مانعی از تقصیر سنگین وجود ندارد و آرا و نظرات در این باب فراوان و متشکلت است. **ویلیام پروسر** پس از ذکر تعاریف متعددی که در آرای دادگاهها دیده می شود، می گوید:

«بطور خلاصه، معنایی که قبول عام یافته باشد وجود ندارد؛ بلکه احتمالاً مقصود از تقصیر سنگین هنگامی که بکار می رود، چیزی بیشتر از بی دقتی یا بی توجهی عادی لیکن کمتر از بی اعتنائی آگاهانه به نتایج است و به تعبیر دیگر، تقصیر سنگین صرفاً تجاوز شدید از معیار عادی مراقبت است».⁶⁴

بهرحال، تفکیک بین تقصیر سنگین، تقصیر عادی و تقصیر سبک که از حقوق رم نشأت گرفته، در امریکا نیز مورد انتقاد حقوقدانان واقع شده است و برخی از آرای قضائی، آن را مردود شناخته اند. در پاره ای از آراء، اعلام شده است که کلمه

---

64. W.L.PROSSER, the Law of Torts, p. 184.

«سنگین»⁶⁵ هنگامی که بعد از کلمه «تقصیر»⁶⁶ بکار می‌رود، معنی حقوقی ندارد و متضمن چیزی بیش از تقصیر نیست و چیزی بیش از فقدان مراقبت لازم بر حسب اوضاع و احوال را افاده نمی‌کند. حتی بانقل قول **قاضي رالف**، گفته‌اند که تقصیر سنگین همان تقصیر عادی به اضافه يك صفت زائد است.⁶⁷

بعضی از حقوقدانان کامن‌لو در عین حال که درجه‌بندی تقصیر را به عنوان يك مسئله حقوقی (امر حکمی) نپذیرفته‌اند، اظهارنظر کرده‌اند که در واقع تفاوت، در درجات مراقبتی است که برعهده شخص می‌باشد. آنچه از متعهد خواسته می‌شود مراقبت و «رفتاری معقول»⁶⁸ است؛ و لی این مراقبت و رفتار، برحسب اوضاع و احوال، شدت و ضعف دارد و متناسب باخطری است که او پذیرفته است. هر قدر خطر بزرگتر باشد، متعهد باید مراقبت و احتیاط بیشتری در خور آن اعمال کند. بنابراین در مقابل اصطلاح منفي «درجات

---

65. gross.

66. negligence

67. پروسر، کتاب مذکور: ص 182؛ C.J.S.، ج 65، ص 542.

68. reasonable conduct

تقصیر» باید اصطلاح مثبت «درجات مراقبت» بکار برده شود.⁶⁹

معهدا فکر درجه‌بندی تقصیر یا لااقل يك نوع تقصیر شدید که موجب مسئولیت می‌شود، درجائی که تقصیر عادی مسئولیت‌آور نیست، در تعدادی از قوانین امریکا پذیرفته شده است و همین قوانین، دادگاه‌هایی را که نظر مساعدی نسبت به درجه‌بندی یاد شده نداشتند، وادار کرده است که از نو اقدام به کاری کنند که آن را غیر ممکن می‌دانستند و مفهومی را تعریف کنند که غیرقابل تعریف تلقی می‌کردند. بعضی از این قوانین، نظریه مربوط به درجه‌بندی تقصیر را تدوین کرده⁷⁰ یا آن را در موقعیتهای خاصی مانند قراردادهای امانی یا تقصیر کیفی یا تقصیر مشترک، اعمال نموده‌اند.⁷¹ لیکن اغلب آنها مربوط به میهمانان اتومبیل است⁷²، یعنی کسانی که راننده آنها را برایگان سوار کرده است. به موجب قوانین اخیر، در صورت ورود خسارت

69. پروسر، کتاب مذکور: ص 180 و 181؛ C.J.S.، ص 537.

70. NDCC 1-10-16, 1-01-17; 25 OKI, St. Ann. §§3-6.

71. Cal. Civ. Code 1931, §§1846, 1928; S.D. Comp. Laws 1929, §§991, 1019.

72. پروسر، کتاب یاد شده: ص 182 و 183.

به اینگونه اشخاص، راننده در صورتی مسئول است که مرتکب تقصیر سنگین شده باشد.

در مورد قراردادهای امانی، نه تنها پاره‌ای قوانین بلکه رویه قضائی امریکا درجه‌بندی تقصیر و مفهوم تقصیر سنگین را پذیرفته و حتی گفته شده که در این زمینه نظریه مذکور آنچنان در حقوق امریکا ریشه گرفته است که نمی‌توان آن را از میان برد.⁷³ به هر تقدیر، در مواردی که درجه‌بندی تقصیر به موجب قانون یا رویه قضائی پذیرفته شده است، در تفکیک تقصیر سنگین از تقصیر عادی و سبک، تعاریف و معیارهایی ذکر شده که انتزاعی و تا حدی مبهم است و ما قبلاً عمده آنها را بازگو کردیم.

ج - تقصیر متخصص⁷⁴

حقوق انگلیس و امریکا همانند حقوق فرانسه، گرایش بدان دارد که در مورد اشخاصی که به لحاظ تخصصشان طرف قرارداد واقع می‌شوند، سختگیری بیشتری داشته

73. همان کتاب: ص 181.

74. Cf. T. BEVEN, *Negligence in Law*, Vol. 1, pp. 26s., F. WHARTON, *Law of Negligence*, pp. 26s.; A. M. DUGDALE and K. M. STANTON, *professional Negligence*, London 1982.

باشد. بدین معنی که از آنان دقت و مراقبت بیشتری مورد انتظار است و فقدان دقت و مراقبت در حد مورد انتظار از سوی آنان، موجب مسئولیت تلقی می‌شود؛ هرچند که آن اندازه از بی‌مبالاتی و اهمال از اشخاص عادی موجب مسئولیت نباشد. نهایتاً در برخی از آراء، تفسیر اشخاص متخصص، تقصیر ساده و در برخی دیگر، تقصیر سنگین به شمار آمده است.

در رأی صادر در پرونده **ویلسون قاضی** رالف در عین اینکه فرق بین تقصیر و تقصیر سنگین را رد می‌کند، بر وظیفه مراقبت بیشتر از سوی متخصص تأکید می‌ورزد. در این پرونده خوانده کارشناس تربیت اسب و اسبسواری بود و بدین جهت خواهان، اسب خود را بدو سپرد که برای نمایش به خریدار بر آن سوار شود. در حین نمایش، اسب سقوط کرد و پایش شکست و از این رو صاحب اسب از خواننده مطالبه خسارت کرد. رالف قاضی دادگاه اظهار نظر در این مسئله را که آیا خواننده مرتکب تقصیر شده است یا خیر به هیئت منصفه واگذار کرد؛ ولی آنان را چنین راهنمایی کرد که خواننده به لحاظ اینکه شخصی ماهر

و متخصص در اداره اسبها است، متعهد به مراقبت بیشتر می‌باشد. از رأی صادره به استناد اینکه قاضی، هیئت منصفه را با گفتن اینکه قاعده قابل اجرا در پرونده، قاعده «مراقبت متخصص»⁷⁵ است نه «مراقبت عادی»، بد راهنمایی کرده است، شکایت شد و به همین جهت دادرسی تجدیدگردید و رالف درباره دلایل قاعده مذکور چنین گفت: «از آنجا که شخصی با مهارت بیشتر می‌داند که چیزی خطرناک است، درحالی‌که شخصی که چنین مهارتی ندارد نمی‌داند، به یقین همین امر موجب اختلاف در مسئولیت است».

از عبارت او چنین برمی‌آید که چون خواننده موظف به اعمال مهارت یک کارشناس بوده و آن را اعمال نکرده است، مرتکب تقصیر شده و مسئول می‌باشد. بنابراین قاضی، اعم از اینکه به هیئت منصفه بگوید که چنین اهمالی تقصیر است یا تقصیر سنگین، اشاره به فقدان مراقبتی است که یک کارشناس باید برحسب اوضاع و احوال بکار برد.

---

75. specialist diligence.

چنانکه ملاحظه می‌شود قاضی رالف درحالیکه فرقی بین تقصیر و تقصیر سنگین قائل نیست، کارشناس را موظف به مراقبت و دقتی در خور تعهد او می‌داند؛ درجه‌ای از مراقبت که از اشخاص عادی مورد انتظار نیست.

قاضی **دیویس** از دیوان عالی ایالات متحده نیز در رأی **میلواکی**⁷⁶ از همین نظر پیروی کرده است. اما قاضی انگلیسی، **ویلز** در رأی صادر در پرونده **فیلیپس**⁷⁷ صریحاً اعلام می‌کند که «تقصیر سنگین»، همان تقصیر کارشناس است. وی می‌گوید: «تقصیر سنگین فقط تقصیر شخصی است که از بکار بردن مهارتی که دارد خودداری می‌کند، نه تقصیر شخصی که فاقد مهارت است».⁷⁸

از عبارت قاضی ویلز چنین برمی‌آید که تقصیر عادی، تقصیر غیرکارشناس است که طبق تعریف اولپین حقوقدان معروف رمی «آن نیست که آنچه فقط متخصصان می‌بینند، دیده نشود، بلکه آن است که آنچه هر کس می‌بیند، دیده نشود».

76. *Milwaukee and C.R.R. v. Arms* 91 U.S. (1 Otto) 494.

77. *Phillips v. Clark*, 5 C.B.N.S. 884.

78. Cf. WHARTON, *Law of Negligence*, p. 29.

بنابراین می‌توان گفت تقصیر اشخاصی که به لحاظ تخصص و مهارتشان، طرف قرارداد واقع می‌شوند، تقصیر سنگین محسوب شده و موجب مسئولیت آنها خواهد بود.

بخش سوم **تقصیر سنگین درپاره‌ای از قراردادهای** **بین‌المللی**

در برخی از قراردادهای بین‌المللی مربوط به حمل و نقل، به تقصیر سنگین در رابطه با تحدید مسئولیت اشارت رفته است که بحث مختصری از آنها برای روشن شدن مفهوم تقصیر سنگین سودمند به نظر می‌رسد.

کنوانسیون ورشو راجع به حمل و نقل هوایی

به موجب ماده 22 کنوانسیون ورشو راجع به حمل و نقل هوایی، مسئولیت متصدی حمل و نقل، محدود و به تعبیر دیگر سقفی برای آن تعیین گردیده است. لیکن ماده 25 کنوانسیون اصلی مورخ 1929 مقرر می‌دارد که این تحدید در مورد تقصیر عمدی یا تقصیری که به موجب قانون مقرر دادگاه، معادل آن به شمار آید، اجرا نخواهد شد. در طرح مقدماتی کنوانسیون در ماده 25 کلمات «عمل ارادی غیرقانونی»⁷⁹ بکار رفته بود. هیئت

---

79. intentional illegal act.

نمایندگی انگلیس اصرار داشت که عبارت روشن‌تری استعمال شود و چنین استدلال می‌کرد که مسئولیت نامحدود متصدی حمل و نقل باید فقط در مورد اعمالی اجرا شود که به قصد اضرار صورت گرفته، نه اعمال ارادی غیرقانونی که برای اجتناب از خطر یا تخفیف آن به وقوع پیوسته است. بالاخره **آلفرد دنیس** پیشنهاد کرد که کلمات wilful misconduct در ترجمه کلمه فرانسوی dol (تقصیر عمدی) پذیرفته شود و چون آن تعبیر برای بعضی از هیئت‌های نمایندگی ناشناخته بود، جمله دیگری بدنبال آن اضافه شد:

«با تقصیر عمدی یا هر تقصیر دیگری از سوی او که بر طبق حقوق دادگاه مرجع رسیدگی به پرونده، معادل تقصیر عمدی شناخته شده باشد».⁸⁰

چون عبارت مذکور، تقصیر عمدی و تقصیر معادل آن را تعریف نکرده بود، در تفسیر آن اختلاف نظرهایی در رویه قضائی و دکترین پدید آمد.⁸¹ در کشورهای حقوق نوشته، بخش اول عبارت را به تقصیر عمدی و بخش دوم آن را به تقصیر سنگین تفسیر می‌کردند. در واقع طبق سنت حقوق رم، تقصیری که معادل یا در حکم تقصیر عمدی به‌شمار می‌آید، همان تقصیر سنگین است. از آنجا که اثبات تقصیر عمدی بغایت دشوار است، در اغلب موارد به جای تقصیر عمدی به تقصیر سنگین که اثبات آن

80. "... by his wilful misconduct or by such default on his part as, in accordance with the law of the court seised of the case, is considered to be equivalent to wilful misconduct".

81. N. Mateesco Matte, International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. XII, Chap, 6, no 141, p. 60.

دشواری کمتری دارد، استناد می‌کنند. اما در حقوق انگلیس و آمریکا دادگاهها بدون اینکه به مفهوم تقصیر سنگین اشاره کنند، کلمات wilful misconduct را طوری تفسیر می‌کردند که نه فقط تقصیر عمدی، بلکه تقصیر سنگین (به مفهوم حقوق رم) را نیز در بر می‌گرفت و با این تفسیر تقریباً به همان نتیجه‌ای می‌رسیدند که در کشورهای حقوق نوشته رسیده بودند.⁸²

پروتکل لاهه

ابهام ماده 25 کنوانسیون ورشو و اختلاف رویه قضایی کشورها در تفسیر آن، فکر اصلاح آن ماده را به میان آورد و این فکر به موجب پروتکل لاهه مورخ 1955 که کنوانسیون ورشو را اصلاح کرده است، عملی گردید. در ماده 13 پروتکل که ماده 25 کنوانسیون ورشو را اصلاح کرده، راجع به مسئولیت چنین مقرر شده است:

«محدودیتهای مسئولیت مقرر در ماده 22 اجرا نخواهد شد اگر اثبات شود که خسارت، ناشی از فعل یا ترک فعل متصدی حمل و نقل، کارکنان یا نمایندگان او است که با قصد اضرائی یا بی‌احتیاطی و با علم به وقوع احتمالی ضرر انجام گرفته است...».

چنانکه ملاحظه می‌شود در این عبارت، هم به تقصیر عمدی و هم به تقصیر سنگین اشارت رفته است. در واقع، «بی‌احتیاطی با علم به وقوع احتمالی ضرر» تعریفی از

---

82. همان کتاب: ش 142، ص 61. در پانویس شماره 399 کتاب به آرای صادره از دادگاههای انگلیس و آمریکا اشارت رفته است.

تقصیر سنگین یا به تعبیر قانون 1957 فرانسه راجع به هواپیمایی کشوری، یک «تقصیر نابخشدنی»⁸³ است. مثلاً به موجب رأی دیوپ⁸⁴ صادر از دادگاه مدنی سن که مورد تأیید دیوان تمیز فرانسه واقع شده است، خلبانی که با بی احتیاطی در شرایط بد جوی از وسایل اتوماتیک فرود استفاده نکرده و به دیدی طبیعی خود اکتفا نموده و موجب زیان شده، مرتکب تقصیر نابخشدنی گردیده است؛ چرا که عمل مزبور «تقصیری آگاهانه با علم به وقوع احتمالی خسارت و پذیرش جسورانه آن بدون دلیل موجه است».⁸⁵ این تعریف در تفسیر ماده 25 اصلاحی کنوانسیون ورشو، عموماً مورد تبعیت دادگاهها واقع شده است. در آرای دیگر، پرواز هواپیما با اینکه قبلاً اعلام شده بود که هوا احتمالاً بد خواهد شد،⁸⁶ یا پرواز به مدت 32 ساعت متوالی با همان خدمه،⁸⁷ مشمول عبارت فوق و موجب مسئولیت نامحدود شناخته شده است.⁸⁸

---

83. faute inexcusable.

84. Diop.

85. Cass. Civ. 24 June 1968, affirming Trib. civ. Seine 6 Nov. 1964, Rev. gen. air 1966, 43 (cf. I.E.C.L. Vol. XII, P. 62, chap. 6, note 403).

86. Cass. Civ. 5 March 1964, Rev. gen. air, 1964, 74; Cour Rouen 9 Feb. 1966, Rev. fr. dr. aerien 1966, 235. (op. cit. note 405).

87. U.S.: Glassman v. Flying Tiger Line, 9 Avi- 18, 295 (N.D.Cal. 1966) (Cf. op- cit- note 406).

88. برای اطلاع از آرای دیگری که در تفسیر و اجرای ماده 25 قدیم و جدید کنوانسیون ورشو صادر شده است، رجوع شود به:

Juris- Classeur, Droit international , T. 7, Fasc. 565 B, nos 158 s.

کنوانسیون تحدید مسئولیت برای دعاوی دریایی مورخ 1976

مسئله تحدید مسئولیت متصدی حمل و نقل و استثنائات آن منحصر به حمل و نقل هوایی نیست، بلکه در قوانین و کنوانسیونهای مربوط به حمل و نقل دریایی نیز منعکس است. از جمله در کنوانسیون تحدید مسئولیت برای دعاوی دریایی (ماده 4) مقرر شده است که تحدید مسئولیت در موردی که عمل، آگاهانه و با قصد اضرار یا با آنچنان بی احتیاطی انجام شده باشد که باید فرض کرد شخص، عالم به وقوع احتمالی ضرر بوده است، اجرا نخواهد شد.⁸⁹

چنانکه ملاحظه میشود ماده 4 کنوانسیون مزبور مشابه ماده 25 اصلاحی کنوانسیون ورشو است و همان مفهومی را پذیرفته که در این ماده منعکس است.

تعریف مضیق از تقصیر سنگین

باید یادآور شد تعریفی که در ماده 25 اصلاحی کنوانسیون ورشو و برخی دیگر از قراردادهای بین المللی دیده میشود، چه آن را تعریف تقصیر سنگین بدانیم و چه - همانطور که در حقوق فرانسه میگویند - تعریف تقصیر نابخشودنی تلقی کنیم، یک تعریف مضیق است و چنانکه در کتاب معروف «دورس حقوق مدنی» تألیف مازو ها و شابا آمده است این تعریف مضیق فقط مربوط به حمل و نقل هوایی یا

---

89. Ch. HILL, Martine Law, Oceana Publications, 1981, p. 264.

دریایی⁹⁰ است و در سایر زمین‌ها قابل اعمال نیست. به تعبیر دیگر تقصیر سنگین- همانطور که در بحث راجع به حقوق فرانسه ملاحظه شد- دارای مفهومی عام‌تر و قلمرویی وسیع‌تر است و بر طبق قواعد عمومی، نه تنها تقصیر نابخشودنی - که در حقوق فرانسه اخص از آن است- بلکه هرگونه تقصیر سنگین، در حکم تقصیر عمده شناخته شده است.⁹¹

تعریف ماده 25 اصلاحی کنوانسیون ورشو علاوه بر اینکه تعریفی مضیق می‌باشد، این اشکال را دارد که دارای جنبه «شخصی»⁹² است؛ زیرا در هر مورد باید احراز شود که آیا متصدی حمل، علم به وقوع احتمالی زیان داشته است یا خیر؟ و بدیهی است که اثبات این علم که امری درونی است سخت دشوار می‌باشد. البته دیوان تمیز فرانسه برخلاف دادگاه‌های بعضی از دیگر کشورها این ماده را به طور «نوعی»⁹³ تفسیر کرده است؛ بدین معنی که رفتار نوعی شخص در شرایط و موارد مشابه راملک عمل قرار داده و در واقع با اینگونه تفسیر،

---

90. رجوع شود به ماده 40 قانون دریایی 18 ژوئن 1966 فرانسه و ماده 116 قانون دریایی ایران مصوب 1343 که چنین مقرر می‌دارد:

«هرگاه ثابت شود علت خسارت، فعل یا ترک فعلی باشد که متصدی حمل عامداً یا با علم بر احتمال وقوع خسارت انجام داده در این صورت از تحدید مسئولیت مقرر در ماده 115 نمی‌تواند استفاده نماید»

91. H.L.J.MAZEAUD et F. CHABAS; Lecons de Droit Civil, T.2, 6e ed. 1978, p. 442.

92. subjectif

93. objectif

اشکال شخصی بودن تعریف و صعوبت اثبات را رفع کرده است.⁹⁴

کنوانسیون بین‌المللی راجع به حمل و نقل با راه آهن

در کنوانسیون بین‌المللی راجع به حمل و نقل کالا با راه آهن⁹⁵ مورخ 1965 بین تقصیر عمدی و تقصیر سنگین فرق گذاشته شده است. در این کنوانسیون اصطلاح «تقصیر سنگین» بکار رفته است بدون اینکه تعریف از آن بدست داده شود. به موجب ماده 37 کنوانسیون مذکور، در صورت ارتکاب تقصیر عمدی یا تقصیر سنگین از سوی مؤسسه راه آهن، محدودیت مسئولیت که در کنوانسیون پیش‌بینی شده است، اجرا نخواهد شد. معهذا فقط در مورد تقصیر عمدی است که خسارت کامل قابل مطالبه می‌باشد؛ لیکن در مورد تقصیر سنگین، متضرر فقط تا دو برابر مبلغ تعیین شده می‌تواند خسارت بگیرد.⁹⁶

کنوانسیون بین‌المللی راجع به حمل و نقل زمینی

در کنوانسیون بین‌المللی راجع به حمل و نقل زمینی کالاهای⁹⁷ مورخ 1956 مقررات مشابهی درباره تحدید مسئولیت و عدم اجرای آن در پاره‌ای از موارد دیده

---

94. همان کتاب: ص 443، ببعده - ژوریس کلا سور حقوق بین‌الملل: ج7، گروه 56 ب، ش 159.

95. C.I.M.

96. F. RIPERT et R. ROBLOT; Droit commercial, T. 2, Paris 1982, n° 2761, p. 583; J. HAENNI; I.E.C.L. Vol. XII, chap. 2, n°250, p.118, n° 260 p. 123.

97. C.M.R.

مفهوم تقصیر سنگین در ارتباط با... ❖ 215

می‌شود. به موجب ماده 27 کنوانسیون در صورتیکه خسارت، ناشی از تقصیر عمدی یا تقصیری باشد که بر طبق قانون مقرر دادگاه، معادل تقصیر عمدی است، متصدی حمل و نقل نمی‌تواند به محدودیت مسئولیت که در کنوانسیون پیش‌بینی شده است استناد کند. از نظر قضات فرانسه این تقصیر، همان تقصیر سنگین است که بنا به تعریف رودیر استاد متخصص حقوق حمل و نقل عبارت است از «بی‌کفایتی متصدی حمل که ناتوان از اجرای وظایفی می‌باشد که به موجب قرارداد بر عهده گرفته است».⁹⁸ مثلاً تصادف با وسیله نقلیه دیگر بدون دلیل، در حالیکه راننده می‌توانسته است ترمز کند یا بنحو دیگری از آن اجتناب نماید، تقصیر سنگین به شمار آمده است.⁹⁹

نتیجه

از مطالب فوق نتایجی به شرح زیر می‌توان بدست آورد:

الف - در بسیاری از نظامهای حقوقی، بویژه نظامهای مبتنی بر حقوق رم، بین تقصیر سنگین و تقصیر عادی یا سبک فرق گذاشته شده و تقصیر سنگین در پاره‌ای موارد از جمله در مورد شرط عدم مسئولیت، معادل تقصیر عمدی به شمار آمده است. درجه بندی تقصیر و قاعده الحاق تقصیر سنگین به تقصیر عمدی، از

98. R. Rodiere, Droit des transports, t. 2, Paris 1955 n° 897.

99. Poitiers, 19 Avril 1972, Bull. Transp. 1972, 183. بین‌الملل: ج7، جزوه 565-B.1 ش 169.

حقوق رم نشأت گرفته است و بدین جهت در تعریف تقصیر سنگین و تعیین معیارهایی برای تشخیص آن، از نظامهای حقوق نوشته (رومانیست) مانند حقوق فرانسه بیشتر می‌توان بهره برد؛ مضافاً بر اینکه آنچه در این نظام راجع به تقصیر سنگین گفته شده است، گویاتر، منجسم‌تر و هماهنگ‌تر می‌باشد.

ب - در نظامهای حقوقی مورد بحث، تعاریف متعدد متفاوتی از تقصیر سنگین شده است که شاید بهترین آنها تعاریف زیر باشد:

- «تقصیر سنگین تقصیری است که مظهر عدم مهارت یا غفلت شدید در حدی شگفت است. نه قصد اضرار هست و نه خباثت (سوء نیت)؛ ولی آنچه‌آن بی‌مبالاتی وجود دارد که گویی کار عمداً انجام گرفته است». (کاربنیه - حقوق فرانسه)

- «تقصیر سنگین تقصیری است نه عمدی و نه ارادی، ولی سخت فاحش است. مرتکب آن، ایراد ضرر یا عدم اجرای قرارداد را نخواسته، ولی آنچه‌آن رفتار کرده که گویی آن را خواسته است». (مازوها - حقوق فرانسه)

- «عدم درک چیزی که همگان درک می‌کنند» (اولپین حقوقدان رومی) یا «جهل به اموری که کم‌هوشترین اشخاص ادراک می‌کنند و ترک تدابیری که کم‌دقتترین اشخاص اتخاذ می‌نمایند» (مؤلفان حقوق قدیم فرانسه)

- «تجاوز شدید از معیار عادی رفتار» یا «تقصیری شدیدتر از تقصیر عادی» (رویه قضائی امریکا).

ج - چون تعاريف مزبور كلي و انتزاعي است، براي روشن كردن مفهوم تقصير سنگين و بدست دادن معيارهاي جهت تشخيص آن، بايد به آراي قضائي مراجعه كرد. در برخي از آراي قضائي بويژه آراي فرانسوي معيارهاي زير جهت تشخيص تقصير سنگين بكار رفته است:

- فاحش بودن تقصير؛ مانند موردی که در کشتي، روغن در کنار بسته‌هاي پارچه گذارده شده باشد.

- اساسي بودن تعهد نقض شده؛ مانند تحويل کالا از سوي متصدي حمل و نقل به شخصي که سمت لازم جهت دريافت آن را نداشته باشد.

- احتمال زياد وقوع ضرر؛ مانند عدم اتخاذ تدابير لازم از سوي متصدي حمل و نقل براي حفظ مواد غذايي ضايع شدي.

- مهارت حرفه‌اي متخصص که انتظار مراقبت بيشتري بوجود مي‌آورد؛ به تعبير ديگر در برخي از آرا، عدم اعمال مراقبت مورد انتظار از سوي اشخاص حرفه‌اي و متخصص، تقصير سنگين به شمار آمده است.

- تکرار عمل تخلف‌آمیز؛ مانند تکرار سرقت نزد امين.

- اهميت و ارزش خسارت وارده.

د - در بعضي از قراردادهاي بين‌المللي نيز عدم اجرائي قاعده تحدید مسئوليت در صورت تقصير عمدي ياتقصير سنگين، به صراحت پذيرفته شده است. در ماده 25 اصلاحي کنوانسيون ورشو راجع به حمل و نقل هوايي، فعل يا ترك فعلي که

به قصد اضرار (تقصیر عمدي) یا با بیاحتیاطی و علم به وقوع احتمالی ضرر انجام شده باشد، مانع استفاده از شرط تحدید مسئولیت است. بنابراین نظر، بیاحتیاطی با علم به وقوع احتمالی ضرر، ضابطه تشخیص تقصیر سنگین است. ولی باید توجه داشت که این تعریف و ضابطه مضیق که دامنه تقصیر سنگین را محدود می‌کند، فقط در قلمرو حقوق هوایی و دریایی قابل قبول است نه در تمامی زمینه‌ها.

هـ - بطورکلی از بررسی انجام شده چنین برمی‌آید که یک ضابطه و معیار دقیق و روشن جهت احراز تقصیر سنگین که در همه موارد قابل اعمال باشد، وجود ندارد و مسئله تا حد زیادی نظری است. به دیگر سخن - همانطور که در برخی از آرای امریکایی گفته شده است - قاعده‌ای کلی برای تشخیص تقصیر سنگین در هر مورد خاص نمی‌توان بدست داد؛ بلکه باید در هر مورد به وقایع و اوضاع و احوال خاص پرونده رجوع کرد. چیزی ممکن است در اوضاع و احوال خاصی، تقصیر عادی و در اوضاع و احوال دیگری، تقصیر سنگین به شمار آید.